

A 'SZÉKELY NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY'

NYELVÉSZETI TEKINTETBEN, HÚN TÖRTÉNETI BEVEZETÉSSSEL.

Olvasta a Magy. Tud. Akadémia ülésében 1864. május 23.

FOGARASI JÁNOS r. tag.

„Mily szolgálatot teend Priscus a történettudománynak és nekünk, ha tolmácsai által vagy csak egy kis szakaszt valamely hún énekből tárcazájába bemondat, vagy legalább azok értelmét jegyzi fel s tartja fenn az utókornak! — sohajt fel, 'A magyar nemzeti irodalom története' koszorús írója, Toldy Ferencz. — „Mily mérhetlen becsü volna egy áttillai vérséget zengő daltörek — kiált fel Kriza János a székely népköltemény derék gyűjtője — ha nem is vitéz pogány korunkból, legalább a 'Latjatok feleim' korából!“

Valóban — folytatom én — egy ilyen nyelvmaradvány egyszerre fényt árasztana egy részről a nyelvrokonságra, más részről a történelem ide vonatkozó lapjaira, s egy országgal érne föl.

A harcok szakadatlan viharában, kivált pedig, — a mi tagadhatatlan — későbbben a kereszténységnek legnagyobb jótékonytsága, de túlbuzgó söt erőszakos terjesztésében, mely törvénytárunk tanúsága szerint is (I. András végzeménye) a scytha vallást követőnek feje és minden vagyona elvesztése büntetése alatt semmi régi-hitű emléket meg nem tűr vala, csodával határos, hogy nem emlékek, hanem némi emlékezetek, szóhagyományok is fenmaradhattak.

Tudjuk, krónikáink és némely saját hagyományok a székelyeket a szétszóródott áttillai húnok maradványainak tartják, valamint a göcsejieket húnavarok ivadékainak. „Ha áll történetadatilag — mondja Vass József koszorúzott értekezésében — hogy a székely nép hún maradék: úgy nyelvhasznolási úton nem volna nehéz bebizonyítani, miszerént Göcsej tős magyar lakosi is hún sarjak, kik-

kel később a frank erőnek meghódolt rokon avarok elegyedtek; mert a székely s göcseji népnyelvek, tekintsük bár sajátos szavaikat, vagy hang- és beszédejtéseiket, egymással közel rokonok.“

Magában a tárgyunkul fölvetett székely népköltési gyűjteményben van egy dal (52. sz.), mely a mondott hagyományra emlékeztet:

„Azét mer én székőj vagyok,
Mindön embört nem uralok.
Átilla vót az én ápám,
Szép örökség maratt rcám.“

Áll-e e hagyomány vagy nem, nálamnál e tekintetben százszor avatottabbak szóltak már és szólhatnak még e kérdéshez, de még sem állhatom meg, hogy ki ne valljam, valahányszor Herodotban s másutt a Σάκαι szót olvasom — melyet hogy a görögben egyes számban találtam volna, nem emlékezem — mindenkor úgy gondolkozom, lehet-e a világon két hasonlóbb szó, mint ez, és kivált a honi saját népnnyelven ejtett ‚székej‘ vagy ‚székőj‘? annyival inkább, mert Herodot a persákat követte a kiejtésben, a persák pedig Vullers bizonyossága szerént ön hazájokban még ma is ritkán használják kivált a rövid *e*-t, s helyette *a*-t ejtenek, tehát Herodot a persáknál, ha a szó eredetileg ‚székely‘ volt is, *szakaj*-nak hallotta azt ejtetni, s a görögben épen úgy írta le, mint írálabb a szekercze szót is többesben *σαγάρεις*-nek. Azt legalább senki sem tagadhatja, hogy a *σάκαι* szó sokkal közelebb áll a ‚székej‘, szóhoz, mint bármely magyar név Constantinuban az igazi magyar kiejtéshez, pl. Σαλιμονζης = Álmos.

Hagyj írjak ide valamit Herodotból Valla latin fordítása szerént: Sacae (a görögben: Σάκαι), qui scythae sunt (azaz a scytha népből való) in capitibus gestabant pilea (*κροβασις*) in acutum erectas (így) atque compactiles (valóságos kucs mák), induti femoralibus (*ἀναξορίδας*, az *ἀναξορίς*-t így értelmezi Xe nophon után Rost eine Art langer und weiter Beinkleider, tehát ma is valóságos *magyar gatyá*) necnon arcus gentiles (nemzeti íjakat) atque pugiones, ad hoc secures *sagares* (*ἀξίνας σαγάρεις* azaz szeke rczékét).

Még valamit, mire alább szükségünk lesz.

Ptolemaeus után több író, név szerint Funke munkájában is olvassuk: A *szakaj*-nép, *szakajok*, vagy ha jobban tetszik, *szakák* (Sacae) a keleti scytha népeknek közép Ázsia hegyein és sivatagjain, a Káspi tengeren túl, közönséges neve. A görögöknél és római-

aknál (még különösebben) e néven csak egyetlen egy scythia néptörzset jelöltek, kiknek tartománya határait tették nyugotról Sogdiana, s a Jaxartes folyása; éjszokról Scythia egy vonal által, mely a Jaxartestől (Taskene közelében) keletnek húzódik; keletről kezdetileg szintén a scythák, tovább az Ascalancas hegység, mely délkelet felé nyúlik, és az Indiából éjszak felé emelkedő Imaushoz csatlakozik, dél felé az indiai hegyek, melyek nyugot- és keletről a Gangos forrásától kezdve szintén Imausnak neveztetnek. Ezen terjedelmes vidék tehát magában foglalta *Kis-Bukharát* (mely most a sinai birodalomhoz tartozik, s melyet éjszak- és keletről Mongolország, nyugotról Nagy-Bukhara, mint Turán vagy Turkestán, vagy Dsagataj tartománynak, mely a Kaspi tenger és Sína közt fekszik, egyik része, délről Tibet környez), továbbá magában foglalta a *Soongara* (vagy Dzungara v. Dsungara) és *Kürgizek* némely határos részeit, azután a nagy *Kobi* homoksivatagnak éjszaki, és *Tibetnek* éjszak-nyugoti részét.

Az ékiratokban is előfordul *szakasztana* mint szákák földje, lakhelye, országa (tanyája). *Cukasztana* „a saka Scythia, ... nomen regionis in Perside, quae et Szadsisztan, Szisztan, **Szakar**-isztan et **Nimrúz** audit.“ Vullers. *Sztan*, *isztan*, mely az ékiratban: *sztana*, lakhelyet, tanyát, országot jelent.

Ha nekünk is szabad, mint másoknak, honi nyelvünkhöz folyamodni, 'székely' vagy annyi mint székelő, valamint 'seregély' annyi mint seregelő, t. i. lágyúlható betűink, kivált a magas önhangzó előtt, ezt is magukba olvasztva könnyen meg is lágyúlnak, pl. diaman = *gyémánt*, (di = gy) Georgius = *György* (ge és gi = gy), inna *innya* (ni = ny) stb. *Székely* tehát vagy *székelő* annyi volna, mint bizonyos székben bizonyos telepen állandóan lakó. A perzsa nyelvben is *szákó* v. *szukó* = szék, az arab nyelvben *szakan*, a héberben *sákén* am. lakik, székel; és lakó, székelő. De származtathatjuk a 'székely' szót *székör*-ből is, az *r* könnyen változván *l* vagy *ly*-lyé, például *komoly* = komor, *salló*, *talló*, *olló* = sarló, tarló, orló stb. És valóban egy 1585-diki tanúvallatásban többször előfordul a 'székely' szó, 'ör' vagy úgynevezett 'kerülő' értelemben. (Magyar Nyelvelmékek II. kötet. CCLVI. számú irat). Az épen nyomorúságos fejtegetés, a melyet Engelnél olvasunk, hogy az *szökő*-ből származott volna, valamint ezen történetírónak azon előadása is a magyarokról, hogy őket mint nem-harczias embereket a chazarok ma-

guk hatalma alá hajtották, s úgy szoktatgatták a harcshoz. Alább bővebben.

Akárminth volt legyen a régi őskorban a dolog, s akárminth fejte-
gessük a székely szó eredeti jelentését, jelennen tudjuk, hogy a szé-
kely nép, mennyire csak a történetrajz, és a népek emlékezete
visszamehet, mindenha híven megőrzé nemzeti szokásait és nyelv-
vét, s bármely nyelven dicsőíték a scytha énekesek Atilla király
győzedelmeit és hadi erényeit, vagy bármely nyelvet zengedeztetett
a király elébe ünnepies menetben járult nőserég : a székely nép
nyelve nem annyira rokonunk, mint édes mienk, s Kriza János tár-
sunk nem csak a székely népköltésnek gyűjtője, hanem számos
népsajátságoknak is rajzolója, 'Vadrózsák' czíme alatti gyűjteménye
első kötetében, melyeket akár gyémántköveknek is bátran nevez-
het vala, a szónak teljes értelmében megbecsülhetetlen kincsbányát
tárt fel előttünk. Segélje a Gondviselés és jeles hazafiak pártolása
többnek is közrebocsátására.

Engem e gyűjteménynek különösen nyelvészeti becse tölte el
rendkívüli örömmel, és noha már a tisztelt gyűjtő is szakértőleg
értekezik a székely nyelvjárások- és nyelvsajátságokról, mindazál-
tal meg fogja engedni, hogy megkisértsük, mimódon fogjuk fel mi
távolabb lakók is a nagyobbik Magyarhonban e kincsek becsét,
gazdag tartalmát, s nyelvészetünkben széles horderejét.

Adelung szótára előbeszédében olvassuk — miről bármit be-
széljenek is mások — saját adataink is tanúságot tesznek : „a köz-
ember nyelvjárása kivált faluhelyeken évezredekken keresztül is
észrevehető változás nélkül marad, mivel ő épen oly ellensége az
új hangoknak, új szóknak és ezek új összeköttetéseinek, mint az új
divatoknak, új törvényeknek, és új adózásoknak.“

E szerint a székely nép nyelvére következtetve, mely azon
közel ezer év óta, hogy őseink a magyar hazában letelepedtek
volt, mindig egy tömegben, ugyanazon kis hazának lakosa s őre
vala, s a körötte levő népek és nemzetségek némely tagjainak hé-
be-korban behúzódása vagy beszármazása sem tehete nagy válto-
zást az egész nép szokásaiban, szójárásában, bizton föltehetjük, sőt
állíthatjuk, hogy az századok során keresztül sem vesztett valamit
régii szelleméből. Hiszen nem régen is közlém e helyütt, hogy a
sajó-szentpéteriek végezése, melynek kora (1403) megelőzi még a

Bécsi és Tatrosi codexek tudva levő korát is, egészben véve oly nyelven van írva, mint ma is beszélnek Sajó-Szentpéteren.

Kriza János gyűjtők az által is igen nagy szolgálatot tön nyelvészetünknek, hogy az élő kiejtést, a mennyiben azt betűkben kifejezni lehetséges, híven megtartani igyekezett.

Ha tehát igaz a székely nép hagyománya, melyről eddigi tudomásunk szerint történetesen fenmaradt egy-két hún szó is, *huni-vár* (castrum Hunnorum) és *vadon*, tanúskodni látszik; s ha hajlandók vagyunk hinni, hogy a székely nép nyelve, tudunkra is ezer év óta alig változott valamit; s ha majd az alább eléadandókat is figyelemre méltatjuk: akkor Kriza J. gyűjteményében Atilla hatalmas nyelvét, melyen országokat hódító seregét győzelemről győzelemre vezérlette, és a még régibb húnok nyelvét, kik, hogy az alább mondanókból valamit előlegezzek, már Krisztus urunk előtti időkben is a keletnek egyik leghatalmasabb népe vala, betűkkel kifejezve látjuk magunk előtt.

Mielőtt a székely népnyelvnek az én módom és felfogásom szerinti ismertetésére átmennék, még egynémelyeket kell előbo-csátanom.

Láttuk föntebb Ptolomaeus után, hogy a régi szákák lakhelye (az ékíratok szerint: *szakasztana*) általában Sogdiana és Sina között különösen magában foglalta a mostani ösmeretesb néven Kis-Bukharát, a Dsungara és Kirgizek némely határos részeit, a nagy Kobi sivatagnak éjszaki és Tibetnek éjszak-nyugoti részét.

Ezen tartományok nagy része most a sínai birodalomhoz tartozik. Különösen Dsungara neve a sínaiaknál: *Thian-san-pe-lu*, és Kis-Bukharáé: *Thian-san-nan-lu*. Mit jelenthetnek ezek? Látjuk, hogy a két név csak a 3-dik szóban *pe* és *nan* különbözik egymástól. *Pe* am. éjszak és *nan* am. dél. Az egyező szók közt: *Thian-san* v. *tién-san* am. égi hegy, az Imaus egyik részének neve, és végül *lu* am. föld, tehát: Imaus éjszaki földje és déli földje. E neveket jó lesz megtartanunk.

Kezdem a történetet magyar íróval.

„Legtöbbek (t. i. régi írók) véleménye szerint — írja Horváth Mihály — a magyar, török vagy szittyia népfaj s Ázsia belsejéből a Kaspi tenger keleti vidékéről India és Persia szomszédságából veszi származását.“ Tehát épen azon vidékről, melynek egy

részét, mint főntebb láttuk, a *szakaj* nép is (Herodot után betű szerint írva) lakta volt hajdanában.

De én tovább akarok menni s kitűnő, európai nagyhírű írók után röviden eléadni, hogy a régi húnok is állandóan több mint ezer évig épen ezen korban, részint ezen részint a szomszéd helyeken laktak.

Lássuk!

„A nélkül, hogy a sínai annalisták (vagy szorgalmas compilátoruk *de Guignes*) után a keleti magas Ázsia népeinek, milyenek *To-pa, Geu-gen, Szien-pi, Goei, Yen* stb. meddő történeteit elbeszélők, melyek különben is ugyanazon törzsek valának, kik csak az egyes időszakokban uralkodó népség vagy uralkodóház neve szerint változtatták nevezeteiket, szemünket csak a félelmetes *Hiong-nu* népségre vetjük, kiknek kora, hatalma és sokáig tartó uralkodása Keleten nem kevésbé fontos, mint későbbi tetteik az ő valószínű ivadékaiknak a húnoknak Nyugoton.“

Közbe szólva, legyen szabad a *Hiong-nu* szónak, mely sínai írásmóddal van följegyezve, kiejtésére nézve megjegyezmem, hogy minden egyszerű sínai szó csak egyetlen kezdő mássalhangzóból s utána egy vagy több önhangzóból áll, s végül a mássalhangzók közül csak *n* vagy *ng*, ez utóbbi mint orrhang ($\tilde{n}$) s igen ritkán még csak *l* (mely az *n*-nel igen gyakran fölcseréltetik), fordúlhat elé (Endlicher sínai nyelvtana). És ha idegen szót, mely mássalhangzón végződik, a sínai ember teljesen ki akar mondani, ezen mássalhangzót, vagy ha több van, mindeniket is a megelőző önhangzótól vagy legfőlebb *n* v. $\tilde{n}$ orrhangtól elkülönítve s még egy önhangzóval megtoldva ejti ki, pl. *cruæ* latin szó a sínai ember szájában (*r* és *x* valamint *z* betűik nem levén, az *r*-et *l*-nek az *x*-et pedig *sz*-nek mondja) így hangzik: *ku-lu-szu*, oly formán mint Kreutzer némely magyar szájában: *ka-ra-ja-czá-r*. Továbbá, ha két vagy több önhangzót találunk is egy szóban, egyike, főleg pedig az *i*, de többek is gyakran csak a főbb önhangzók támogatására, erősülésére (Steigerung) szolgálnak, pl. *kiuo* (Endlicher szerint 131. lap.) am. *kúo*. Ezeknél fogva a sínaiak, ha valamely hosszabb idegen szót kiejtenek vagy leírnak, azt egyes szótagokra szakgatják, például Cardinalis-t így hangoztatják: *kja-ul ti-na-li-szu* (a sínai nyelvben *d* sem levén helyette *t* áll), még az ott lakó héberék is a *Bresit* szót így ejtik: *Pte-le-si-cze* (*b* sincs náluk, t. i. a mandarin vagy művelt s

írói nyelvben. Adelung Mythridatese I. kötete 40, 41. lapjain). Végül az *o* az orrhangot maga után nem tűri (Endlicher. 115. lap). Ha tehát a sínaiak a *hún* vagy *hünn* szót kimondani vagy leírni akarták, azt okvetlenül így hangoztatták: *hiüñ-nu*, azaz a hosszú *ü* vagy hangsúlyos *ü* kiejtésére még egy segéd hangzót kelle fölvenniök: *hiüñ*, vagy mint ma is mondaná a palócz: *huon*, s a második *n*-net a megelőzőtől elválasztva még egy megfelelő önhangzóval pótolnia: *nu*; végre az *o* az orrhangot nem tűrvén, ha szinte az európai átírás utóbbi része *iong* v. *ioñ*, ez sínai módon = *uñ*; vagyis a föntebbi *hiong-nu* (vagy *hioñ-nu*) a mi nyelvünkön is csak *hunn*-ak olvasandó, épen úgy, mint az angol *Shakespeare*-t csak nem fogjuk *Shake-spear*-nek olvasni. Figyelmet érdemel még a mit Schott Vilmos sínai szókönyvében találunk, hogy *hiong-nu* másképp: *hiün* (egészen egyszerűen), és *hiün-csu* is, (az utóbbi szó sokaságot jelent); *csu* egyéb-iránt lakost is tesz, mely szókat Schott V. így értelmez: barbari septemtrionales Sinensibus quondam infestissimi; mit alább bővebben megírva találunk.

Most kísérvük figyelemmel a történetírást.

„Tizenkét századdal a mi időszámlálásunk előtt alapült meg a *Hiong-nu* (olvasd: *hünn*) nemzet uralma. A (mostani) *mongol magaslaton* a *Kobi* pusztaság egy részében, honnan *Sinába* juthatni, állnak vala sátoraik, s már korán fenyegették a sínai határszélét. Azonban legelsőben Krisztus előtt a 3-ik században tűnt fel leginkább a *hiong-nu* (hünn) név, azelőtt uralkodóik szerént változván nevezeteik, s innen lesz történelmök egybefüggő. Ő ellenök építetett a nagy sínai köfal. De hiába! A *tanjou-k* (Isten fiai, így nevezetettek a hún fejedelmek) ismételve áthágták a roszul ótalmazott véd-erőséget. Magas Ázsiának legnagyobb részében a keleti Oceán szomszédságától *Irtisig*, a sínai határszélétől a szibériaiig kiterjeszték a húnok dagadozó hatalmukat. E megmérhetetlen területen minden népségek meghódítottak vagy kiírtattak, a *tanjouk* (Isten fiai) táborában kétszázezer számot haladó lovasok valának. Végre az apagyilkos *Me-te* (fejedelem) alatt vad hősiségök által egészen legyőzték a sínaiaknak noha jól begyakorlott s fegyverben jártas seregeit is, és ezek birodalmát még kiválogatott nőkben is adózó-jokká tették.

„Azonban a legmagasb hatalom és dicsőségnek s alkalmasint az elbizottságnak is időpontjára rövid időn zavar és veszély követ-

kezett. A sínaiak, ellenségeiknek meghasonlása és saját ravasz politikájok által újra fölemelkedtek. Ugyanazon *Han* uralkodó ház, mely oly megaláztatásokat szenvedett vala a *Hiong-nu*-któl, boszúlta meg a régi gyalázatot. Véres és változó hadjelenetek után, főkép a hún fejedelmi utódok czivódása miatt, elvégre a hiong-nuk (húnok), miután egyik fejedelem (Délien) magát a sínaiaknak önként alávetette vala, a sínaiak, és ezektől fellovalt *szién-pi* népség által leverettek, és tizenhárom százados birodalmuk végét érte Krisztus után 93-dik évben, fő lakhelyöket a *szién-pik* foglalván el.

„Egy kis rész ott maradt, és szabadságát s nevét feláldozva a *szién-pikkel* összekeveredett; egy másik dél felé a már előbb elszakadt és a sínaiak uralma alatt álló testvéreihez (a déli hunnokhoz) húzódott s történelme megszűnt. De a legvitézebbek és dacosabbak az éjszaki birodalomban bátor elszánással a távol nyugot felé indultak, ellenségeik fegyvere és hatalma előtt hozzáférhetetlen menhelyet vagy hont keresvén, s ott ütvén tanyát, hol legelőt találtak és vadászhatának. Két száz évig kísérik vala szemmel a sínaiak a vándor hiong-nukat, de annál homályosabban, minél messzebbre távoztak, míg az *Imauson* túl teljesen eltűntek szemek elöl.

„A sínai tudósítások egybehasonlítva a nyugoti történetírók és geographok némely újmutatásaival, igen megkönnyítik mindketőnek megértését és valószínű kapcsolatba hozzák a *Hiong-nu*-k imént elenyésző történetét a húnoknak egy századdal később kezdődő történetével.

„Két nagy seregbe oszolva vonultak ki a húnok a pusztaságból, mely ma a *Soongarok* (másképen *Dsungárok* v. *Dzungárok*) után viseli nevét; egyik rész délnyugotra az *Oxus* felé, a másik éjszaknyugotra a *Volga* felé. Az elsők, melyek *Tie-le* (sínai módon írva am. *Tele* vagyis talán a végső mássalhangzó kiegészítésével, melyet a sínai nyelv meg nem tűr: *telep*), máskép *Abtele* (a történetíró magyarázata szerint: *Wasser-Tele*, tehát alig lehet kétség *habtelep*) nevet viselének, és névcsonkítással *Enthaliták*- vagy *Hajathalitáknak* nevezettek (ennyire elferdíték az idegen írók a tiszta hún v. magyar nevet, melyet még a sínaiak meglehetősen épségben írtak le). Ezek Sogdiában és környékén hatalmas birodalmat alkottak, a régi lakosoktól eltanúlva és sajátíva műveltségben is előmenetelt tettek, sőt éghajlati befolyás és szelid erkölcsök által testük színe is némi változáson menvén által *fejér-húnok*-nak nevez-

tettek s humanitásuk és hűségökről dicsértetnek. A persák történelme sokat elmond békében és háborúban ezen Hajathalítákkal volt érintkezéseikről.“

Ismét közbeszólva megemlítem itt 1) hogy a régi Sogdiana magában foglalta Ptolomaeus után Funke szerint a mostani éjszaki Bukharát, továbbá Pelur egy részét és Kis-Tibetet, s kelet felé a szá-
kák lakhelyét: Kis-Bukharát, *Kobi* pusztaság, *Dzungara* némely részeit stb.; 2) hogy egy újabb munkában t. i. az „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“ című gyűjtemény I. kötet 4-ik számában (Ueber das Çatrunjaga Mähätmyam. Von Albrecht Weber. Leipzig 1858) a 41. lapon egy ide vonatkozó nevezetes hely fordul elé: „Wegen der Macht des Duhshama-Zeitalters wird die Macht der *Mudgala* mit Gewalt, wie ein Meerstrom die Erde überflutend ergreifen“ stb. S alább ezen jegyzetet találjuk: „Vajjon kik lehetnek ezen *Mudgala* népség? Nyilván idegen nép, mely darab ideig Suráshtira fölött uralkodott, s melynek uralma alatt ez ország 167 után egészen jó állapotban vala. Ez alatt, úgymond értekező, csak a *Hindu-scythák* (Yueitchi) vagyis *Fejér-Hunnok* értethetnek. De honnan ezen feltűnő *mudgala* név, mely különben a hindu forrásokban ezen viszonyban sehol elé nem fordul. A hangzat szerint a *mongol* névhez közelednék, de a mely részint általában ezen kora időben ki nem mutatható, részint pedig maga a nép miatt is ide nem illik.“ A 41. és 42. lapok alján mondja értekező: „Talán a *mudgala* v. *mudgara* szó, mely pörölyt jelent, épen a fejér hunnoktól, mint hódítóktól vétetett, kik Kosmas tanúsága szerint kora időben a hatodik századig még nyugoti Indiában lakoztak.“ — Ha már tudjuk, mint alább is látni fogjuk, hogy a magyar és hún vagy hunn azonos egy nép, akkor könnyű megérteni, miért hívtak a fejér húnok is *mudgala* vagy *mudgara* néven; hiszen a ‚magyar‘ szót (a *gy* miatt) idegen nyelvek ma is *madjar* vagy *madzar* vagy *madjar*-nak írják, melyet régente honi krónikáink is *mogor* vagy *moger*-nek írtak, honnan az *u* is, mint az *o*-hoz legközelebb álló, igazolva van, annyival inkább, mert a szanszkritban rövid *o* nincsen is.

Térjünk ismét a történelem folyamára.

„A másik sereg, lakhatlan zord sivatagokon vonulván át, a vele született vadságban még öregbedett. Hosszú kóborlás után Jaik és a Volga között telepedett le a mai Baskirok földén s dél felé mintegy Asztrakánig. A ‚*Nagy-Magyarország*‘ (Grosz-Hungarien)

mely nevet még a XIII. században is viseltek e vidékek (s melynek népeiről Julianus barátnak 1237-dik évben tett utazásából, magyarra fordítva Szabó Károly által, mi tudjuk, hogy magyarok valának, s még akkor is magyarul beszélének) ottani tartózkodásuk emlékeül szolgál. Most már örökös fejedelmek nélkül, csupán egyes törzsfőnökök alatt, vagy közös vállalatoknál, önmaguk választotta vezérek alatt szabadságban és régi szokásuk szerint éltenek, olykor keleten is uralkodtak *Igurig* és *Lop* tóig, erősbülve idegen népségek egyesülése által, vagy a velök rokon menekvők által a déli hunn fejedelemségekből, melyeket a sínaiak most szintén szétapultak vala, és mind ezekkel együtt lassanként a régi félelmetességre és hatalomra vergődtek.

„De az engesztelhetetlen Szien-pik nem szüntek meg a Hiongnuk megtámadásaitól, azok kiszorították őket az *Igur*-ok földéről és *Ili*-től a *Jaik*-ig, annnyival inkább, mert őket magukat is a 3-ik század közepén feltűnt újabb népségek keletről nyugotra nyomták; valamint a Hiongnukat is több más népség.

„A *Hunnok* — mely név alatt tűnnek fel most a római történetíróknál — elszánták magukat 374-ben, hogy a Volgán átkeljenek. A Volga nyugoti partjain tanyázó Alánokra ellenállhatatlan erővel rohannak s azokat szétverik vagy magukkal egyesítik. A további lépés a Donon vagy Tanaison keresztül Európába hozza őket.

„Ekkor a Tanaistól a Dunáig és az Euxinustól a Balt tengerig a Góthok nagy nemzete uralkodik vala, keleti és nyugoti Góthokra oszolva. Egyszerre elterjed a híre eddig ismeretlen, utálatos népségek ellenséges közeledésének. Ázsia havasairól hömpölygött alá dűlva, ellenállhatatlanul a számnélküli sereg. Alig vala rajtok emberi alak. (Természetesen mint megtámadó ellenséget irtózatossá találták és írták is le, de a természet kebelében, s vadászat, baromlegeltetés és harczban töltött életmódjok is sokat tett mogorva külsejökre nézve az európai városi lakosok előtt; hiszen még mai földmíves kúnjainkat is egyik classicus költőnk *megfeketült haragos kúnok*-nak nevezi). Azonban erőteljesek, gyorsak, lovaikon mintegy repülők, ölni vágyók s a (nyíl-)lövésben soha sem hibázók.

„Egy ember-nyomon keresztül dűlongtak ezen gonosz teremtmények (Unholde) jelentékeny tettek nélkül az Al-Duna és Euxinus (Fekete tenger) éjszakai tartományaiban. Fejeik, kik a római íróknál megneveztetnek, egész *Rua*-ig (Rofig) úgy látszik csak részbeli ve-

zénylők valának. Rua vagy Rugilas fejlesztette ki az ötödik század elején a nemzet egyetemes főnökének hatalmát. De az ő tettei nyugoton csak Pannónia elfoglalására szorítkoznak.

„Halála után az uralkodás Átillára (Etelére) és Bledára (Budára) szállott stb. stb.

Ha valamely magyar történetíró mondja vala, hogy a sínai *hiong-nu*-k és Átilla húnjai ugyanazok, hogy azon hunnok vagy húnok a történelemben már tizenkét századdal Krisztus urunk születése előtt megjelennek, hogy három századdal ugyan ezen idő számlálás előtt egész Átilláig csaknem szakadatlan történelemmel bírnak, hogy midőn Krisztus urunk után az első században főleg belső villongás miatt a síniaiak és szövetségeseik által legyőzettek, s részben birodalmukba olvasztattak volt, a többi két seregre szakadva, egyik sereg dél nyugot felé fejr húnok neve alatt Persia és India szomszédságában vagyis a mai éjszaki Bukharában, Kis Tibetben és Kis-Bukharában tehát a mai Turánnak vagy Turkestának vagy Dsagatajnak egy részében stb. ismét hatalmas országot alkottak, sőt Indiákon is uralkodtak; hogy a másik sereg éjszak-nyugotnak fordúlva Nagy Magyarországot alkotta, s innen Európába rontva majdan Átilla alatt szintén roppant hatalomra emelkedett, ha mondom mind ezt bár minő források után magyar történetíró szerkeszti egybe, s én utána mondom, jaj volna szegény fejünknek.

Azonban szerencsémre és mindnyájunk szerencséjére nagy nevű és hatalmas történetírók- s buvárokra támaszkodhatunk.

Kik tehát ezek?

A föntebbi kivonatot egyik legünnepeltebb német történetíró *Rotteck Károly* munkáiból, jelesül nálam a 8-ik kiadás IV. kötete 8. és következő §§-aiból vettem.

Rotteck K. pedig saját vallomása szerént is a maga rövid egybeállítását *Deguignes* francia academicus királyi könyvtárnok, a keleti nyelvek királyi tolmácsa stb. munkáiból merítette, azon különbséggel, hogy a miről Rotteck, ki az eredeti kútfőket nem ismerte, csak valószínűséggel, de erős meggyőződéssel nyilatkozik, azt *Deguignes* a kétségtelen emlékek nyomán a legnagyobb bizonyossággal adja elé; még pedig a hunnok történetét, ámbár mint mondja, saját nevők az V-ik században a történelemben elveszvéen, ez a hatalmasbbá lett *türk* névnek engedé helyét, az Árpádokig, s a moguloknál a mogulok pusztításai stb. tárgyalja.

De tárgyalja más rokon népekét is : avarokét, törökökét, khozárokét, úzokét, besenyőkét stb. Az avarokra nézve megkülönbözteti az igazi és hamis avarokat ; a khozároknál mondja , hogy ezek neve a hunnoknál *koza* v. *kosza* (kósza ? különös , igen különös !), s a khozár törzsökökhöz számítja a kabarokat (kóborokat , kósza' és ,kóbor' a magyarban egy jelentésű), tarjánokat, magyarokat stb.; a ,magyar' névről azt mondja , hogy későbben — a mogulok korában — a sínaiaknál ,macsar' alakban jön elé stb. stb.

Hogy e munkába én is iparkodtam belepillantani , a tárgy végzetlen fontossága mindenki előtt megfoghatóvá teszi.

Megvan az akadémia könyvtárában is. A német kiadás czime : *Herrn Deguignes, Mitgliebes der Akademie stb. Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken der Mogols und anderer occidentalischen Tartaren vor und nach Christi Geburt bis auf jetzige Zeiten.* Aus den Chinesischen und Orientalischen Handschriften der Königlichen Bibliothek in Paris verfasst. Aus dem Französischen übersetzt von Johann Carl Dähnert, köngl. Prof. und Bibliothekar in Greifswald.“ Egy bevezetéssel együtt öt kötet.

Alig érdekelhet e munka valamely nemzetet jobban , mint a magyart , miként szerző maga is reménylé előszavában.

Több mint 100 év folyt le azóta , hogy e munka francziában megjelent vala , s azon kívül , hogy Pray ügyekezett azt felhasználni , meglehetősen érdektelenül hever reánk nézve mind a mai napig a könyvtárakban. — Miért ? — Mert mégis csak szeretnénk saját szeminkkel látni , és saját tudományunkkal meggyőződni. Azonban a források legnagyobb s legfontosabb részét nemcsak nem bírjuk , hanem , fájdalom ! ha bírnók , sem vagyunk még most képesek használni azokat.

Hanem valamicskét mégis csak tehetnénk.

Vagy igazak , Deguignes összeállításai , vagy nem.

Ha igazak a miről különben ily nagy nevű és az eredeti forrásokból merített tudós után annál kevésbé kételkedhetünk , mert azon összeállításokat más szintén nagy nevű írók elfogadták , nem lehet oly kincs birtokunkban , melyet szívesen föl nem áldozhatnánk s föl nem áldoznánk azért , hogy azokról tökéletesen meggyőződjünk , úgyde erre saját szeminkkel szükség látnunk.

Ha nem igazak , akkor ezt be kell bizonyítnunk , mit másképp lehetetlen tennünk , mint ha Deguignes forrásait végig kutatjuk.

Mind egyik mind másik esetben roppant, talán egy egész emberkori munka vár reánk. Hol vannak azon férfiak — mert még egy kettő nem is teheti — a kik azon kútfők leginkább a sínai kútfők megértése végett talán éltök egyik nagy részét az előleges tanulmányozásra fordíthatnák? és hol, és micsoda anyagi alapból fordíthatnák? hogy azután a másikat talán Párisban vagy épen Sínában a kútfők megvizsgálására, egybevetésére, kimerítésére áldoznák.

Már Deguignes előtt is Párisban két tudós, egy sínai születésű és egy franciaia halt bele a sínai tanulmányozásokba.

A legeslegelső lépés volna Szabó Károly derék tag- és honfiktársunk példáján is indulva, minden esetre Deguignes munkáit talán a jövő ifjú nemzedék maga tájékozása végett is, de egyszerűsmind a német fordítmány figyelembe vételével, mely némelyeket a szerző utóbbi értekezéseivel pótol, hű magyarsággal lefordíttatni. Bizson megérdemlené azt a néhány száz forintot.

Azután pedig alapot kellene teremteni, hogy oly nyelvképes férfiak mint Vámbéry — de nem egyedül maga — Párisban előkészületeket tegyenek, azután talán Sínába menjenek. S ha már az eddigiek után is gyaníthatjuk, hogy a hunnok, mint a magyaroknak is őseik a sínaiak szomszédságában illetőleg ezekkel folytonos viszonyban ezer évet meghaladó időt éltek, sőt a déli hunnok a sínaiakkal egészen egyesültek, tehát egymás nyelvére is hatással lehetének, akkor elgondolhatjuk, hogy a sínai nyelv saját nyelvészetünkre is nagy befolyással lehetne. Csak egy-két példát hozok fel: a sínai másod személy névmás egyike *eul*, tehát mint mássalhangzó *l*, s íme a magyar igék egyes 2-ik személyében, s a *l-ek* összetett ragban ugyan ezen *l* van, pl. *szeret-l-ek*, mely sínai nyelven *hao-eul*, épen annyi mint a magyar *szeret-l-ek*. A 3-dik személy névmás: *khi* v. *hi*. Továbbá *kó* a sínai nyelvben számoknál egyezik a magyar *ik* raggal, pl. *i-kó-niù* = egyik nő.

Sínai tanulmányaimat külön előadásra tartom fön.

Most a tárgyhoz kissé közelebb térve, két fő kérdés áll előttünk:

1) Átilla húnjai a régi sínai krónikások által bő emlékekben fenntartott *hiong-nu* népség ivadéka-e vagy sem?

2) Árpád magyarjai Átilla húnjaival tökéletesen összekapcsolhatók-e vagy sem?

Deguignes munkáiban mindkét kérdésre az eredeti kútfőkből egész bizonyossággal felel.

Rotteck ezen kutatásokat nagyon valószínűeknek mondja, s nagy hírű és becsű történelmi munkájában használja.

Adelung Mithridatesében nagyobb bírálati szigorúságot látszik követelni Deguignestől, de nem bírván velünk együtt a sínai nyelvet, nem mondja meg hol? és miben?

Neumann Károly Frigyes (Die Völker des südlichen Russlands. Eine von dem Königl. Institut von Frankreich gekrönte Preisschrift. Leipzig. 1847.) noha nem látszik hozzánk nagy rokonszenvvel viselkedni, világosan mondja a 26. lapon: „Diese *Hunjo* (mint ő írja, mely névről alább is lesz szó) *des Ostens*, ohne Zweifel die *Hunnen des Westens*“ s a 31. lapon a magyarokat (einen Theil der Ungern) úgy tekinti mint a hunnomogolok valóságos ivadékat, noha az *avarok* miatt korholja Práyt (118. l.)

Cantu Caesar, kinek munkáját a Szent István társulat magyarra fordíttatja, ezt írja: „A magyarokat a németek összezavarták a hunnokkal, kiket a görögök *ounoi*, a chinai évkönyvek *hiungnu* néven neveznek; azonban Átilla hunjai igen vegyes fajt képeztek: voltak ebben ujgurok, avarok; kiknek neve a hunnal egyesülve, megmaradt a tartománynak is: *Hunavaria*, Hungaria. A magyar vagy szlovák nyelv (mily roppant tévedés!) inkább török-persa, mintsem finn vagy szláv. A faj igen szép és magát magyarnak nevezi, mint ma is bizonyos tatárok, kik a Kaukazustól éjszakra tanyáznak.“ Ezen történetíró tehát a hún-magyar rokonságot el nem ismeri, de úgy látszik a nyelvekkel sincs tisztában.

Thierry Amadé beszéli Átillájában, melyet Szabó Károly jeles fordítása után hazánkfiain már jól ismernek: „Keleti Európában (Átilla) szelleme még sokáig lelkesíti a hún birodalom romjait; fiai (a birodaloméi) közül többen mint vitéz férfiak tűnnek fel, s dicsősége a hún nemzetek utolsó rohamainak könnyű útát nyit a Dunához. Egymást érték ezek három század alatt; . . . . . míg végre a hungarok vagy ungrok, a mai magyarok az ősi Hunniában egy nagy és hatalmas állodalmat alapítanak, mely dicső helyet foglalt az európai társadalomban.“

Íme nagy írók nevei állnak részünkön.

Nem szándékozom nem is volnék képes e vizsgálatokba ereszkedni; azonban hazámfiain nem veendik rossz néven, ha még egyet-mást idézek Deguignesből.

Az előszó bevezetésében olvassuk: „Szándékom e munkában

történelmét nyújtani egy csaknem elfeledett nemzetnek, mely különböző időkben hatalmas országokat alapított Ázsiában, Európában és Áfrikában. A *hunnok*, kik időjártával *türk* nevet viselének és Sínához éjszakeről fekvő földrésről, az Irtis és Amur folyamok közt, származnak, lassan-lassan Nagy-Tatárország urai lettek. Krisztus előtt 200 évvel különféle királyi családok emelték fel trónjokat ezen tartományokban: vannak itt birodalmak, nagyobbak mint a római, hatalmas egyeduralmak, hírneves törvényhozók és országhódítók tűntek itt fel. S mind erről csak tökéletlen ismerettel bírunk.“ Beszéli továbbá, hogy a hunnok birodalma dél felől Sínával határos levén, és csaknem örökös háborúban élvén egymással, a sínaiaknak bő alkalmat nyújtottak amazok tetteinek is saját történelmökben megírására, mit igen nagy részletességgel s pontossággal eszközöltek is, még az időszámításra nézve is. A ki a sínai 21 történetíró párisi gyűjteményét (igen számos kötetekben) olvassa és egybeveti, a hunnokról körülményes történetet írhat. Valens császár idejében a hunnok Átilla vezérlete alatt Európába törvén a római történet ekkori részének felvilágosítása végett szükséges némely más barbár népek eredetére is visszamenni. A görög történetírók erre nem elégségesek, de ha a sínaiakkal együtt vétetnek elé, a legtöbb homályos származások felvilágosodnak. Constantinust is csak azokból érthetjük. Átilla hadjárataira nézve — így szól — a magyar írókat alig használhattam, kik inkább regényeket írtak adatok nélkül, a római és görög írókkal csak igen gyéren egyeznek, és vastag anachronismusokba esnek.“ Azonban erre azt felelhetjük, hogy hazai íróink inkább népmondák- és hagyományokból merítettek, melyek másutt sem mindenben csalhatatlanok, de íme Deguignes egyik kitűnő honfitársa Thierry már szépen megkülönbözteti a pusztá mondákat a történelemtől. Használta továbbá az arab írókat, kiknek munkái után oszlattathatnak el sok nehézségek és igazíthatnak meg az elferdített nevek a bizanci íróknál stb. stb.

Lássunk némelyeket magából Deguignesből.

I) A hún birodalom terjedelme.

I. kötet 59. lap. (a hivatkozások német fordításra utalnak).

A *hiong-nu*-k birodalmának kiterjedését, még azok rendes határai közt maradtak, így írja le: Keletről határos volt különösen a mostani *Man-cseu* tatár népséggel. Dél felé a híres sínai falhoz

ért, mely *Peking* (v. *Pecseli* v. *Csyli*), *Sanszi* Schansi) és *Senszi* hosszában nyúlik el; ért továbbá Tatárországban *Hami* (másképp *Kamul*, Kis-Bukharának egy része, melyet később a húnok is bírtak, — Első köt. 11. l.), és *Igur* (vagy *Uigur*) tartományokhoz *Irtis* folyáig, mely a hún birodalmat nyugoton alkalmasint az *U-züin* földtől választá el. Éjszakon Kalkasz (mongol) és Eleuth (kalmuk) királyságokat lehet határuul venni. Ezen egész földet *Ta-tan*-nak hívták, s egymásután a hún, *U-hüion*, *Sziempi*, *Geu-gen*, *türk* és *mogol* népségek foglalták el.

Az *Irtis* két partja hosszában jobbra és balra a *Saissan* tótól a folyam tövéig két hegy nyúlik, a két *Altai nagyobb* és *kisebb* néven. Ezen hegyek keleten tovább nyomúlnak s nagy hegysorokat képeznek. *Altai* vagy *Altan* „arany”-at jelent s a sínaiak *Kin-san*-nak hívják, mely szintén annyi mint arany hegy stb.

A szákák földéről ezt találjuk: A szákák földje Ptolomaeus leírása után teljesen összeüt azzal a mit a sínaiak *Ta-ilon* néven híznak. Nyugoton az határos (Ptolomaeus szerint) Sogdianával, éjszakon és keleten Scythiával, délen Imaus hegyével Kasgár tartományában. A lakosok nomádok, s nincsenek Pt. szerint városaik. A Jaxartes (ma: Szir v. Szihon) folyam melletti népek nevezettek *Karaták*- és *Komároknak* (*Caratae* et *Comari*), azokon felül vannak a *Komedák* (*Comedae*; jegyezzük meg, hogy a *Tien-san* hegyet magát is *Comedus*-nak mondják némely nyugoti írók) és az *Uzkend* hegységen a *Masszageták*; közben fekszenek a *Grynaeusok* és *Tornák* (*Grynaei* et *Toornae*) és alul az Imaus mellett a *Bylták*.

Ezeket Ptolomaeus után írja Deguignes. Azonban föntebb a régi *Tai-on*-ról, melyhez a hunnok éjszakkéletre feküdtek, írja, hogy ott nagyobb-kisebb városok voltak (számszerént 70), melyek köfállal valának körülvéve, s nemes lovaikról, melyek kaphatása végett gyakran kezdettek a sínaiak ellenök háborút, igen elhiresedének. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Ptolomaeus Krisztus után 70-ik év körül született, s ettől kezdve a 2-ik század első felében élt, tehát épen akkor-tájban, midön a hunn birodalom felbomlott. Funke föntebb a szákák földének nagyobb kiterjedést is ad, s a hunnok birodalma egy részét is ide sorozza.

II) Rövid ismertetése a nyugoti tatároknak az őskorban.

„A nyugoti tatárok egész Ázsiában elterjedtek; s Európa és Afrika egy részét is elfoglalták. A római történetírók *hunn* név alatt ismerték őket, s eredetükről sok mesét elhíreszteltek, a nélkül hogy hazájokat közelebből kijelölték volna. Tatárországban *hiong-nu* nevek vala. Itt tekintélyes birodalmat alkottak, melyet később a sínaiak szétromboltak. Mire ezen nép szét oszlott. Egy része nyugotra ment, s azután a római birodalomba rontott. A hirneves Átilla berontásai mindenki előtt ismeretesek. A többiek a sínai határoknál maradtak, és csak későbbben a *Geu-gen* tatárok által szórattak szét. Némelyek Sínában telepedtek meg, s itt különböző uralmakat alapítottak. Csaknem egészen elenyésztek, vagy legalább Tatárországban mi nyomatékkal sem bírtak vala, midőn e nemzet egyik feje: *Tu-mien*, különböző nemzetségek élire áll, és új birodalmat alkot. Ez időben *türk* (v. török) nevet viselének és egész Tatárország urai lettek. Ezen türkök két ágra t. i. keleti és nyugoti türkökre szakadtak, s mindeniknek külön khánjok vala. A keleti türkök egész Persia határáig, s a római birodalomig kiterjeszkedtek, sőt abba be is nyomultak. Ezekből származnak a khozárok, magyarok, úzok, besenyők (Patzinaten). (Deguignes, német fordításban, Bevezetés 261. 262. 279. lapokon).

III) Különösen a *hiong-nu*-k vagy hunnok birodalma.

(Ugyanott 263. lap.)

„A *hiong-nu*-k, nyugoti Tartaria legnépesebb nemzeteinek egyike, Sína éjszaki részén fekvő nagy és terjedelmes térségein száguldoztak, számos nyájukat tartottak és sátorokban laktak. Sínával gyakran háborút viseltek; mindazáltal a sínai történetírók Krisztus előtt csak 209 év táján kezdettek ezen népségről körülményes tudósítást adni, s bennünket azon állapotba helyezni, hogy a *hiong-nu* uralkodóknak, kik a *tanju* vagy *csen-ju* czímet viselék, évrendi sorát összeállíthatjuk. Úgy is látszik, hogy ez azon időpont, melytől kezdve lehet a hunnokat hatalmas népnek nevezni. Akkor tettek berohanásokat a keleti tartományokba, és hódították meg az éjszakon lakó tatárokat. Erre következőre fordították fegyvereiket a

nyugoti országok felé, és tettek foglalásokat a Káspi tenger vidékeig és be Szibériába.“

IV) Részletesb története a hunnoknak kezdődik
Első könyvben.

„A hunnok eredete, a régiség legtávolabbi századaiban vész el. Csak a sínai okmányok mutatnak némely nyomokat ezen barbár népről. — A hunnok, úgy látszik épen nem fiatalabbak, mint a híres sínai nép. A sínai birodalomnak már első századaiban van rólok említés.“ — A hagyományokat röviden megérintve, noha úgymond a görögöknek, rómaiaknak, sínaiaknak is van mesés koruk, a homályosabb idöket mellözve, szerző csak a bizonyos és hiteles emlékek tanúságára szorítkozik. Éjszakon a *Senszi, Sanszi és Pecséli* tartományokon felül lakott vala régenten egy hír-neves nemzet, melytől azok származtak, kik előttünk késöbben a *hunnok*, majd *türkök*, *mogolok*, *magyarok* és *tatórok* neve alatt ismeretesek. Úgy látszik, hogy ez a sínai birodalommal egyszerre vette kezdetét, mert *Yao* császár korátólkezdvé, ki mintegy 2000 esztendővel élt Krisztus előtt, mondják a sínai írók, hogy ezen nép *San-jong* (Chan-yong) azaz hegyi idegenek vagy barbároknak neveztettek. (De ez sínai név).³A *Hia* uralkodóház alatt ezen barbárokat *Csong-jo* (Tchong-yo)-nak nevezték. A *Sám* (Cham) uralkodóház császárai ezen országot *Küei-fang* vagyis *szellemek* (t. i. *rosz szellemek tartománya*) név alatt ismerték; a *Cseu* uralkodóházból valók *Hien-jün*; a *Han* uralkodóházbeliek *Hiong-nu* (Hiong-nou) név alatt; mely név a sínaiak által elferdített szó, melynek igazi de előttünk ismeretlen kiejtése után származott a hunnok neve (*Hunni*), azon népé, mely Európába történt berontásai által oly hír-neves lön.“

Legyen szabad egy megjegyzést tennem. Ha már egy idegen kitünö nyelvész és történetbuvár vezetése után, ki, mint maga is mondja, kétségtelen emlékek útmutatása mellett a magyarokat mind az Átillai hunnokkal mind a sínaiakkal és szomszéd hiong-nukkal szakadatlan idörendben összekapcsolja, annyira juthatánk, hogy a nevek értelmezésébe is beleszólás megengedtetetik, legalább magyar nyelvésztől senki sem fogja rossz néven venni, ha a hirtelenében felöltö nevezetekben is magyar hangokat találhatni vél; noha az eredeti sínai kútföket nem ismervén, nem értvén, nem tudhatom,

e nevezetekben mi sinai és mi hunn, mivel azonban szerző egynémely neveket a sinai nyelv után (némelyeket pedig mint alább látni fogjuk a tatár-török után) maga is értelmez, legalább a hunnak nevezettekről föltehetjük, hogy hunn, tehát szerző kétségtelen adatokon épült buvárlata szerént magyar eredetűek is, bár a sinai felfogás és kiejtés szerént némileg elferdítették. Már a föntebbi bár nem értelmezett nevek közt *Csong-jo* (Tchong-yo) — a világ valamennyi nyelvészeire hivatkozom — oly közel áll egyik magyar faj *csangó* v. *csángó* nevéhez, hogy ezért a kárhoztatástól nem félnék. De nem tudom, ha sinai vagy hunn szó-e az. Neumann Károly Frigyes „Die Völker des südlichen Russlands“ czímű koszorúzott föntebbi munkájában (25. lapon) ezen nevet, de a melyet a hunn névvel közelebb viszonyba akarván hozni, *hun-jo*-nak ír, a nép saját nevének mondja. Egyébiránt nem bánom, lehet *hun-jo* módosulata is. A mi a ,hiong-nu‘ kiejtését illeti, erről már föntebb szólék, hogy a sinai jeles nyelvtanítók után az máskép, mint *hunn* vagy *hunn* nem ejthető. Azt is érintém föntebb, hogy Schott Vilmos első tekintélyű nyelvész sinai szótárában ugyanezen szó egyszerű *hiün* és összetetten *hiün-csu* alakban is fordul elé, az utóbbi szó sokaságot azaz népet, vagy pedig lakost jelentvén. De azt se hibáztathatja senki, ha a föntebbi jogosultság alapján mint magyar ember a ,hunn‘ vagy ,hún‘ szó értelmét is a magyarban keresem. Szerző egy jegyzékben maga megkísérti azon szó értelmezését ekképen: „A *hiong-nu* szó a sinai nyelvben jelenthet szerencsétlen rabszolgát“; de ő azt tatár szónak tartja, „melyet a sinaiak két egyenlő hangú jegyek által fejeztek ki. Oly ferdült szó, mint más idegen szók, melyeket a sinaiak saját nyelvökön kifejezni akartak. De eredetileg sinai is lehet. Nem ritkaság a tatár nyelvben ilyféle neveket látni. Például a ,mogol‘ szót lehet *mung‘l* szónak tekinteni, a *szinai* ,*mung‘* szótól, mely ,*mogorvá-t‘* jelent, így *Ung-khan* szót *Uang-khan*-nak, azaz királynak, melyet a sinaiak egyszerű *Uang-gal* fejeznek ki.“ —

Én Schott szótárában igyekeztem e jegynek, mely $\frac{94}{14}$ számok alatt jön elé, tehát összetett, jelentéseit kikutatni, és legalább ezen szótárban a legtisztábban három jegyből találom összetettnek: az egyik balról *kutya* jegye (94), s ez alatt is van felhozva, amásik összeüt azon jegyek egyikével, mely a $\frac{86}{17}$ jegy mellett áll s itt ismét az ,erő-t‘ jelentő jeggyel (19) összetéve szintén *hiün*-nak ejt etik ki, és Schott szerént annyit jelent: *praeclara gesta*, mintegy hőstett, tehát az egész-

nek hangjegyi jelentése ilyen forma volna *kutya hős*, a mi sínaiak szájába, a ,barbari sinensibus quondam infestissimi' népségre alkalmazva természetesnek látszik. Mi is az országunkba rontott tatárokat *kutya-fejű* tatároknak neveztük. A *hun-jo* szóról Neumann azt mondja, hogy az valószínűleg *ember*-t jelent, mert a föld népei és törzsei ritkán adnak magoknak saját nevet, hanem magokat rendszerént csak *nép-, férfiak-, emberek*-nek nevezik. Szabad legyen itt is a föntebbi alapon a magyar nyelvhez folyamodni. *Hon* vagy tájéjtésileg: *honn* (pl. *honnom*), a magyarban, mint tudjuk, saját lakhelyet, s egész nemzetre vitetve, hazát jelent, mely az *ott-hunn* tájdivatos szóban még *u*-val is előfordúl, vagyis a világ semmiféle nyelve nem tud két tökéletesebben egyező szót felmutatni, mint a magyar *honn* v. *hunn* szó és latin vagy német vagy nem tudom miféle *hún* v. *hunn*-törzs, mely a régi persa ékiratokban eséljön, és igen csekély további képzéssel: *honi* vagy *honn*i vagy *hunni*, hazai-t, azaz eredetileg ugyanazon honbelit jelenti. Ellentéte: idegen. Tehát magának azon népnek szájába, mely ezen nevet használja, ezen név illik legtökéletesebben. De tovább menve jelentheti azt is, kinek honja, hazája van; ellentétben azzal, kikóbor (kabar), ide-oda csapongó (csángó). És ha Neumann szerint a *csong-jó* szóban *csong* a *hún* módosulata rejlik, akkor *hon-jú* vagy *honn-ú* szószereént épen azt teszi, a ki honnal bír.

Deguignes *Teu-mann* császár (*tanju*)-tól kezdve szakadatlan folyamában tárgyalja a hún császárok (*tanjuk*) történetét, tetteit, azok megnevezésével együtt.

Nehéz ezen nevekről tudni, ha eredeti hunnok-e vagy sínai fordítások, mert nem bírjuk, legalább tudomra, a sínai forrásokat, s ha bírnók is, nem értjük. Ha eredeti húnok, ismét kellene értenünk a sínai nyelv minden sajátságait, melyekkel átírásban éltek, s ha sínai fordítások, akkor ismét nem tudjuk, micsoda szóknak feleltek meg az eredetiben.

Mind e mellett megkíséretttem egy-két szónak magyar értelmezését.

Mindjárt legelsőbben is azt olvassuk az I. könyv 4. lapján: „Ptolemäus az Imaus hegylánczolat által Scythiát két részre osztja. A sínaiak *Hami*-tól *Kasgar*-ig terjedő hegyekből külön hegységet, és a *Kasgartól* éjszaki Indiáig terjedőkből ismét külön hegységet csinálnak. Az elsőt nevezik *Tien-San* (*Schan*)-nak azaz égi hegynek, s ezt a hunnok az ő régi nyelvökön *Ki-lien* vagy *Ki-lo-man*-nak hív-

ják, mely épen az a mi a sínai *Tien-San*. A másik hegy neve: *Sziue-San* vagyis hóhegy, melylyel a sínaiak az első hegységet is nevezik; azonban a tatárok a Kasgartól Indiáig terjedőt *Müsz-tag*-nak hívják, melynek az a jelentése van, mint *Sziue-Sannak* azaz hóhegy.“

E két hegység alkotja a Ptolemäusi Imaust. Már ha e szókat figyelmesen vizsgáljuk: *tag*, másképp *dagh*-ról tudjuk, hogy az tatár-török nyelvben hegyet jelent, s megegyezik hangban és fogalomban is a magyar *dag* szóval, s Beregszászi *Tokaj* nevét azon szóból származtatja; azonban mi mostan épen ‚hegy‘ értelemben nem használjuk: továbbá *müsz* tatár szót én nem ismerem, én csak annyit tudok, hogy *hó* törökül *kar*.

Hogy nyelvészetileg *müsz* és *Imaus* egyek, alig lehet kételkedni. Már Plinius írja: *Imaus incolarum lingua nivolum significat*. Azonban ha szabad a magyar nyelvhez is folyamodnunk, s tudjuk hogy a sínaiak meglehetősen elferdítették s kivált megcsonkították az idegen szókat, nem lesz nehéz, miután a *müsz* jelentését megértettük, nyelvészetileg is az előszellelet (ha) elhagyván, a *havas* v. *hovos* szót benne feltalálni. Az elsőre t. i. *ki-lien* vagy *ki-lo-man* szóra nézve világosan mondja szerző, hogy az régi hunn szó, és égi hegyet jelent. A *ki* előtag, és magyar *égi* s török-tatár *gök* megint összeütnek, de mit csináljunk a *lien* vagy hosszabb alakban *lo-man* szóval, mely hegyet jelent. Kísértsük meg ezt is, az előszellelettel pótolni, mit találunk? — *halom-an*, melyben az *an* csak sínai toldalék, mivel, mint föntebb érintém, sínai szó csak önhangzóval, legfőlebb *n*-nel (igen ritkán *l*-lel) végződhetik; sőt a *h* szellet a megelőző *ki* mint torokszóban vagy szótagban, kivált a sínai ember mint idegen nyelvű író szó fülében könnyen bele is olvadhatott.

Tovább menve a *tanjou* név tűnik fel, mint hún fejedelem neve, s Deguignes szerént ég vagy isten fiát jelentené. Deguignes német fordítója (1768-ból) rendszerint *tanju*-nak írja, de elejőn *csen-ju* (tschen-yu, a francziában: tchen-you) és *sen-ju* (schen-ju, a francziában: chen-ju) alakban is. Rottecknél alkalmasint a franczia munka után, mindig *tan-jou*, de melyben a *j*, francziásan a mi *zs*-énk tchen-you- (*csen-ju*-)ban már az *y* által képviselt *j* van. Az *ou*-ról sem tudom, ha sínai utóhang-e, vagy csak franczia *ou* (= ú). Annyi áll, hogy Schott sínai szótárában *jáo*, ‚kicsi‘-t és ‚fiú‘-t jelent (parvus, puer), s Endlichernél ugyanezen jegy alatt *iao* ‚kicsi‘-t (klein), melyek mind igen közel állanak a magyar ‚fiú‘ szóhoz. Tehát *tan*, v.

csen, v. *sen* értelme *isten* volna, melynek utóbbi része csakugyan tisztán *ten*, de az egész szó is könnyen összeolvadhatott *csen*-ben, *st* és *cs* hangok igen közel állván egymáshoz. Azonban Deguignes-nél sokkal hosszabb értelmezést találunk. Azt mondja ugyanis az I. kötet 135-dik lapján: „Ezen fejedelem, valamint elődei *tanju* vagy *ten-ju* (főntebb *csen-ju*) nevet viseltek, mely a *tzem-li-ko-to-tan-ju* rövidülete, mely a hunnok nyelvén annyi mint ég fia. S alul a jegyzetben ez áll: A hunnok nyelvén *czengli* am. ég és *ko-to-tan-ju* am. fiú, 'Ma-tuon-lin' előadása szerint, 'Ven-hien-tum-kaó' munkájában. A 'Han'ok történetírói erről más értelmezést adnak. Náluk *tzeng* am. ég, *koto* (kuko?) am. fiú és *tan-ju* am. nagy és erős kép; úgy, hogy ez annyit tenne: nagy hasonlat az ég fiával. *Tzengli*, a *tangri* szó módosulata — mondja szerző —, mely a konstánczinápolyi törökök nyelvén istent jelent.“

Ezekhez nekünk bajos valamit mondani, mi csak annyit tudunk, hogy a Pétervári hasonlító szótárban mint 'isten' illetőleg 'ég' neve, *tjangri*, *tangara* és *tengri* alakokban, a tatárok, jakutok és kirgízek nyelvében is eléjön Adelong Mithridatése szerint pedig a mongoloknál *tengri*, *tingiri* szintén am. ég; s a magyar *tenger* azon roppant kiterjedésű vizet jelenti, melyet latinul 'mare' néven hínak tehát régente mint nagy kiterjedésű *temérdek* valami (tem-g-er) eget is jelenthetett, azonban az imént hallók, hogy a sínai írók sincsenek egy véleményben; s arra, hogy legalább szerzőnknel a csaknem állandóan *tanjou* (= tanzsu) szó *tzem-li-ko-to-tan-ju* szóból módosult volna, erős hit kívántatik; de meg nem czáfolhatjuk, mert a kútföket nem ismerjük.

Ez okból lehetetlen a többi nevekhez is alaposan hozzá szólni. Azt mondja a szerző, hogy az uralkodó család neve volt: *Len-ti-si* vagy *Lan-ti-si*, vagy *Hiu-lien-ti-si*, s utána a legfőbb három családé, kikhez később negyedik is járult: *Hu-jen-si* (alább *Hu-hien-si*) *Lan-si*, *Szu-po-si*, és *Hieu-lin-si*. Feltűnő ezekben 1) a *si* végzet, mely mindenik szónál eléjön; 2) a *len*, vagy *lan*, vagy *lien* vagy *lin* szótag, mely az öt névben némi változattal ötször fordul elé. De ki merne ezek értelmezésébe bocsátkozni, midőn mi azt sem tudjuk sínai vagy hunn nyelven vannak-e írva. Ha sínai nyelven vannak írva, ebben a *si* végtag családot jelentene (83-diki osztályfej.), a fejedelem nevében eléforduló *ti* pedig azonosnak látszanék a *tié* szóval, mely Schott-nál összetett jeggyel van írva ($\frac{88}{1}$), és *atyát* jelent, melyet mint meg-

szólító nevet a gyermekek atyjoknak tiszteletből adnak, s a fejedelem nevéhez nagyon illik. Ha hunn neveknek vehetnök, a *lan, len, lien, lin* szótagokban a legtisztábban a fönnbbi *lien* v. *loman* volna, melyct „halom” szóval azonosítánk, a mely azonosítás ide annyival jobban illik, minthogy a fejedelmi és egyik fő család teljes nevében *hiu* v. *hiu* = *ha* is elé jön. S hogy, hegy’ név is jellemzetesen fejezne ki előkelő családot, senki sem fogja kétségbe vonni. De hogyan szólhassunk mind ezekhez, midőn az eredeti sínai írásjegyeket sem látjuk?

Hagyjuk tehát jobb időre a kétes nevek magyarázatát, még csak azon egyet érintvén meg a hunnok mesés korából, melyet *Abulgazi*, *Mir-kond* s *Beidawi* után *Deguignes* is eléad, hogy t. i. *Japhet* egyik ivadéka *Alinge* khánnak iker-fiai *Tatár* és *Mogul* v. *Mung’l* születvén, amattól a tatárok, ettől a mogulok származtak, s a tatár khán-utódok közt eléjön *Ettele*, máskép *Bilinge* khán, mely utóbbi szó ha kivált a *g-t ds*-nek olvassuk, egészen összeüt a török *bilidsi* szóval, mely tudót, vagy hangokban is közelebb, bölcsét jelent.

Szerző egy kis fejezetet szentel (Németkiadás. Első köt. 447. lap-tól kezdve), leginkább perzsa írók mint szomszéd nemzetbeliek után a fejr hunoknak is, kik szerénte, mint föntebb is érintve vala, *Euthaliták*-, v. *Hajathaliták*-, v. *Nephtaliták*-, v. *Ateliták*-, vagy *Abtheliták*-nak nevezettek, azaz eredetileg *Abthele* (= Wasser-Tele, tehát magyarosan: *Habtele*, és csekély kiegészítéssel *Habtelep*) lakosinak. Lakhelyöket *Mauarennahar*-nak nevezi. (A mai Turan vagy Turkestan). *Bromme Traugott* egyik újabb földíró munkájában (*Illustrirter Hand-Atlas*) szintén a perzsa írók után: *Mawaralnahr*. Ismét egy különös szó, összetettnek látszik. Én a héber nyelvből az utóbbi részt, *nahar* (נָהָר) szót ismervén, mely az arabban *nehr*, s általában folyót jelent, feltünőnek találom az első részt: *Mauaren* v. *Mawaral*. *Deguignes*-nek alkalamasint pontosabb írása szerént az *en* vagyis *án* végtag a perzsában többes szám raga, tehát *Mauar-en* vagy *Mawar-al* am. *Mauar-ok*. A többinek, ha tetszik, találgatását tisztelt társaimra bízom. Minden esetre különös, hogy a fejr hunok telepje egy részről, *Abtele*, más részről *Mauarok folyója* néven neveztetik. (Eszembe jut itt mint magyar nyelvésznek a *Volga* is, melyről azt mondja *Neumann*, hogy senki sem tudja, mit jelent, és micsoda névből származik. Ha olyan szentségtörés nem volna valamely földirati nevet a magyar nyelvből is értelmezni, csak hamar rámondhatnök: *folyó* per excellentiam, mint: *nahar*, annyival inkább,

mert annak régi *Rha* nevét, melyet már Ptolemäus is ösmer, s a mord-vínok ma is úgy nevezik, Neumann a *Rinnen* után szintén folyó-nak (Flieszen) értelmezi, s ehhez még a magyar *ár-t* is adhatnók, sőt azt is utána vethetnók, hogy a Volga másik neve: *Ethil* vagy *Itil*, Deguignes szerint: *Atel* vagy *Etel* a magyar *ital* szóval is szépen meg-egyezik. De isten mentsen, hogy egy magyar ember ilyesről csak álmodozni is merjen).

Bizonyosan lesznek többek hazámfiái közül is az eddig elmondottakra nézve is ellen-véleményűek — hiszen miért volnánk hunnok maradéki! — kik talán más útoni tanulmányaiknál vagy más oknál fogva ez értekezésemre fejet csóválni, vagy czáfolni akarólag föl is lépni fognak. Én szerény nyelvészeti megjegyzéseimet kivéve, a többi mind egy betűig Deguignes munkáiból meritettem. Ha előadásomban valamire nem elég pontosan vagy épen nem is hivatkoztam — nem is vala reá elég időm — mind az akadémia, mind az Egyetem könyvtárában, honnan Toldy F. társunk szívességéből én is olvashatám — azokat öt kötetben feltalálándja, s az utolsóban egy bő tárgymutató után az illető helyeket föl is keresheti. Ha pedig valaki épen magát Deguignes-t akarná megczáfolni, annak a sínai nyelv tökéletes megtanulásához és a forrásoknak, talán magában Sínában forgatásához csak szerencsét kívánok. A kik a hiong-nu-kat a mogolok v. mongolokkal azonosítják, némileg Deguignes szerint is igazok van. Hisz föntebb is írva van Deguignes után: „*Éjszakeron a Senszi, Sanszi és Pecseli (sínai) tartományokon felül lakott vala egy hír-neves nemzet, kik előttünk későbbben a hunnok, majd türkök, mongolok, magyarok és tatárok* neve alatt ismeretesek.“ Csakhogy, mint látjuk, Deguignes legelőre teszi a hunnokat, ezek birodalmi s nevök mind Ázsiában mind Európában elenyészvén most feltűntek a türkök, majd ezek közül a mongolok stb. Olvasni sőt tanulni kell Deguignes munkáit. De nyelvészeti tekintetben is mind ezen népek az altaji törzshöz számíttatnak s nyelveik általában mint rokonok a legkitűnőbb altaista — Schott — által is ezen osztályban tárgyaltatnak. Évezredek alatt a népek szétválva, nyelveik is változáson mentek keresztül, de rokonságuk, tehát egy törzsből származtuk kétségtelen, s azon nemzeti dicső nevet, mely két ezreden át Atilláig fennmaradt, sőt a legtöbbek véleménye szerint Hun-garia névben maiglan él történelmével együtt eldobni, előttem bűn és megfoghatatlan volna, ha nem tudnám, hogy ez csak a kútfők hozzáférhetlensége miatt történik.

Meg nem állhatom még, hogy a régi hunnok némely szokásait és életök módját Deguignes, illetőleg a sínaiak után föl ne jegyezsem.

„A régi hunnok barmaik húsából éltek; s ezek bőréből készítették ruházatjaikat és zászlóikat. Az osztályban nekik jutott földjeiket mivelték. Jó hitők, vagy hittartásuk annyira ismeretes vala, hogy a velök kötött szerződésekben, bármely barbárnak tűnik is fel e nép, adott szavok elegendő volt. A ki nálok gyilkosságot vagy jelentékeny lopást követett volt el, halállal lakolt. (Corpus juris-unkban is áll: fur suspendatur). Gyermekük nevelésére némi gondot fordítottak, s ebben a nemzet közös javára tekintve, azokat vadászat- és harcra képesítették. E végből a gyermekeket bakokra ültették, melyek nekik e korban lovak gyanánt szolgálnak, és velök kicsi ijakkal madarakra és egerekre lövődztettek. Ha már serdültek, nyúl és rókavadászatot űzének. És ha már erősebb és nehezebb fegyvereket is hordozhattak, hadügy vala mesterségök. És csak akkor tartattak (meglett) embereknek, ha másokat (t. i. az ellenségből) életöktől fosztottak meg, vagy azt tenni erősek s képesek valának. A harc vala egyedüli foglalkozásuk, s az egyetlen eszköz, maguknak a nemzetnél becsültetést szerezni.“

„Ha a hunnoknak nem vala háborújuk, a szomszédok, különösen a sínaiak földére száguldoztak. Sina, ezen termékeny és gazdag ország, nekik kimeríthetlen kincsül szolgálta, melyet zsákmányolgatni nem is mulasztottak el. A meddig jól ment, mindig mélyebben nyomulának azon tartományokba. De a legkisebb balesetnél is nem sokat törődtek a megfutamodással. Hanem ekkor annál inkább kelle tartani tőlök, s az ily színlelt futamodásban az utánnyomuló ellenségnek egész okosságára vala szüksége. Általában ezen hunnok ismét gyorsan megfordultak és lőttek, s azután ismét háttat fordítottak. Könnyű lovaik ezen nemű harczolásnál kitűnő szolgálatot tettek nekik, és rendes seregeknek, mint a sínaiak valának, a legnagyobb munkába került, nekik ellent állani. Ha más alkalmal ezen megszámlálhatatlan tatár seregeknek igen közel sarkában volt az ellenség, akkor a sivatagban szétfutamodának, mint a por, s oda csábitott ellenségeiknek ezen rettentő pusztaságokban el kellett veszniök.“

„A ki csatában elesett bajtársának testét magával vihette, az ennek örökösévé lön, s vagyonát magáévá tevő. Egyébiránt annyi foglyot iparkodtak szerezni, a mennyit csak lehet. Ezen foglyok

valának legnagyobb gazdagságaik, s barmaik- és tűzhelyeiknél alkalmaztattak. Fegyvereik íj, nyíl és kard valának. Szomszédaik irányában a leggonoszabb tolvajok és rablók voltak“ stb. stb.

Me-te uralkodása alatt (209-ik évtől kezdve Kr. születése előtt), elszámol szerző némely főbb hivatalokat is. „E nagy birodalmat — úgy mond — 24 tisztviselő kormányozta, mindeniknek 10,000 lovas levén alatta. Ennek parancsolatja alatt állottak ismét a főnökök egyenként 1000, 100 és 10 vitézzel.“

Erre megjegyzezi szerző, hogy „ezen felosztás *Genghiz-khan* (Dsenghiz khán) korában is fennállta, ki a parancsnokságot a *tuman* azaz tíz ezerből álló osztályok főnökeinek adta át, kiknek ismét az 1000 (hezare), 100 (szede v. szade) és 10 (deh) vitézből álló egyes csapatok főnökei valának alattosaik.“

A fentebbi szók a *tuman* (= tömény, honnan töménytelen) szót is ide számítva, úgy látszik a magyarral egyező perzsából vannak véve (a *tömen* mint 10,000-et jelentő megvan a mongolban is); s a mi fő dolog, megfelelnek a magyar *ezer ezredes, száz százados, tíz tizedes*, szónak is, ha bár ezek, a legutolsót, mint nagyobb helységeken a bíró és tanács hivatalos szolgálinak nevét kivévn, csak újabb időben elevenítettek föl. Azon első hunn fejedelem neve is, mely t. i. a sínaiak után első jött tudomásunkra, *Teu-man*, egyezik a *tuman* (vagy mongol *tömen* magyar *tömény*) szóval, s hihető, hogy elsőben egy ilyen tízezeres sereg vezére volt. A „*Me-te*“ név, *Teuman* fiának, egyik leghatalmasabb fejedelemnek neve is igen különös, mert teljesen egyez a magyar *met* gyökkel, *metél* és *metész* szókban, mintha *mető* volna; mely név tökéletesen is reá illik, mert azt mondja róla szerző, hogy őt atyja, egyik neje ösztönzésére, hogy ez saját fiát juttathassa az uralkodásra, kezesül idegen országba adta, de ez a cselet megtudván, atyja országába menekült, a nép egy részének vonzalmát és hódolatát harci ügyessége által megnyerte, katonákat gyűjtött, közéjük a legnagyobb szigort hozta be, úgy hogy a ki a czélt a lövésben el nem találá vala, meg kellett halnia. Azután „apja ellen támadt, ezt üldözőbe vette, s vele együtt mindent, a ki vele vala, leöldöklött (ezért nevezi Rotteck atyagyilkosnak), még a fejedelemnének s ennek fiának, valamint azon országnagyoknak sem kegyelmezvén, kik magokat neki alája vetni nem akarták.“ Még egy szóról kell említést tennem. „A legmagasabb hivatalnok volt a fejedelem után a két *hien-vam*, kiknek egyike koronaörökösnek tekintetett,“

s azt mondja tovább szerző, hogy *hien-vam* a sínai nyelvben annyi mint bölcs király, melynek a hunn nyelvben *tusi* szó felel meg. Már, kérem szépen, lehetetlen megállnom, miután tudjuk e szó jelentését, hogy ezt is *tud*, *tudó* szókkal ne rokonítsam. S itt megint újra a *vam* szóval is találkozunk, melyet Endlicher *wang-* (azaz *vañ-*)nak ír, s mely ő nála is király jelent; azonban ha tudjuk, hogy *b* nincs a sínai írói nyelvben, tehát a *v-t b*-nek is olvashatjuk, önkéntelenül a magyar-perzsa *bán* jut eszünkbe.

Mindezek után megbocsátandják hazafi és tagtársaim, ha némi elmélkedésekbe bocsátkozám, s talán már eddig is nem egy társunknak villant meg elméjében, hogy kitűnő európai tudósok beszélnek már a keresztény időszámálást több mint ezer évvel megelőzött századokban élt, a sínaiaknak tőszomszédságában lakott, ezekkel csaknem egy kora, s majdnem szakadatlanul háborúskodó hunnoknak, mint a többi keleti-altaji vagyis ezen népekre illőbb néven turáni s mint némileg magunk is ösmerjük, rokon, sőt legrokonabb nyelvű népek ú. m. tatárok, türkök, mongolok között kétségtelenül megnevezve a magyaroknak is ősi lakhelyéről, történetéről, szakadatlan elbeszélésben összekötve őket Nagy-Magyarország alkotásával, az atillai húnokkal, sőt Árpáddal; és mi, kiket az ügy legközelebb érdekel, tudtomra az egy Prayn kívül, a ki Deguignes egybeállításait átvette, mintha csak álmodnánk, ugyanazon pillanatban már feledékenységnek bocsátjuk. Honnan történik mind ez? — Hja! a dolog — mint föntebb is érintém — igen egyszerű. Hogy a valóról magunk is meggyőződhesünk, s arról az egész világot is meggyőzhessük, nem érhetjük be az európai átirások- s fordításokkal; magokat a forrásokot kellene tökéletesen ismernünk, s azokat tökéletesen csak mi magyarok ismerhetjük, mert eddigi tudomásunk szerint is a források rokon nyelvűek, még a sínaiakat is ide érte, a perzsában is épen annyi, ha nem több, a turáni, mint árja elem; a tiszta tatár pedig, *mindent összevéve*, véleményemmel, melyet most már nyilván is ki merek mondani, — mert, több társainkra hivatkozhatnám, mindig ezen véleményben valék, de most már igen hatalmas tekintély áll mellettem, — minden eddig ismert altaji nyelvek között legközelebb áll a magyarhoz; — hiszen például, a mikben oly sokat helyez egyik társunk, a *nevetlen* ujj meg van a perzsában (bináme, Zenker szótárában), megvan a szanszkritban (anáman, Pott: Zählmethode munkájában), tibetiben stb., a *menny* pedig a régi perzsá-

ban *mainho*. Tehát nemcsak az éjszakaltaji nyelvekben. Úgyde, boldog Isten! mily távol állunk attól, hogy a tatár, szanszkrit, régi és új perzsa, arab, főleg pedig a sínai kútfőket mi magunk tanulmányozzuk, mi magunk tökéletesen értsük. Sőt hol vannak nálunk ezen kútfők? lehet-e ezen nyelveket legnagyobb intézeteinkben, s nem egyikét embernek, hanem legalább is minden egyes nyelvre többeknek sajátjukká tenni? Sőt van-e mindezekről hazánkban még csak fogalom is? Hiszen legközelebb egyik jeles hazánkfiát, a ki idevágó több nyelvnek, mint töröknek, tatárnak, s ezekkel összeköttetésben az arabnak, perzsának teljes birtokában van, a ki ön keble sugalmára elszánta magát, hogy roppant testi feláldozásokkal küzdve, sőt, ha meg kell vala lenni, a haláltól sem rettegve, éppen azon vidékeket látogassa meg, melyekről szó van, s a ki véleményem szerint, minden utazóink között egyedül járt, egyedül keresett ott, a hol járnunk, keresnünk kell, a kinek eddigi készülségéhez képest is, de hogy még többet is szerezhessen, legalább tíz évet kell vala töltenie a káspi tenger keleti vidékén, s ha lehet a sínai szomszédságban, sőt magában Sinában, főleg Bokharában, Dzungarában a hunnok és szákák ős hazájában stb., ezen jeles honfitársunkat, mondom, nem valónk képesek, vagy alig tartók érdemesnek egyikét évig tengődtetni nem tanulmányozás, hanem némi előkészület végett. Bizon-bizon, a múlt hóban töltöttem be éltém 63-ik évét, de elhunyasomig nem remélem, hogy megérjem, nem hogy hazánkfiái közül találkozni fognak, kik az egyes ágakra elkészülnek, hanem hogy akár Egyetemünkben az elkészülhetésre alkalmat találjanak, akár valamely intézetünk könyvtárában magukat a kútfőket tanulmányozhassák. Szomorú kilátások! t. i. a velem egy korúakra nézve. De bízunk honszerető lelkes ifjainkban, kik meggyőződvn, hogy semmi egyéb, csak tudomány és műveltség adhat e honnak szellemi felsőbbiséget, kikben megvan a hajlam, megvan az akarat a magasabb tudományosságra, a mélyebb kutatásokra, bízunk a jövő nemzedékben, kik, reményljük, isten segedelmével nálunknál boldogabb időkre virradandnak, és szerencsésebb körülmények között futandják fölű pályájokat, hogy azt, a mi után mi csak álmodásainkban sovár-gánk, valóságga alakítani bírják is, fogják is.

A székely nyelv sajátosságairól később.

FOGARASI JÁNOS.